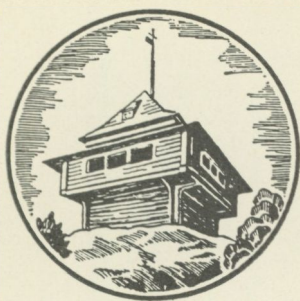

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1947**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1947

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM • GÖSTA BERG • ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslaget: Kåsa med året 1681 och ätterna Kurcks och Kags vapen, åsyftande landshövdingen i Skaraborgs län, friherre Gabriel Kurck, och hans maka Beata Kagg. Denna typ av dryckeskärl är föremål för en undersökning av A. Hirsjärvi (sid. 57). Nordiska museet 5,129.

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1947
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

Bild 1. Ett sörmländskt bondbröllop skildrar C. Ph. Sacks bildsvit från trakten av Bergshammar — här rida de tre spelmännen framför brudens kalesch på väg till kyrkan.

Bild 2. Brudgummen, i spetsen av bröllopståget, med prästen på sin högra sida.

Bild 3 och 4. Kaleschen med bruden och hennes kvinnor samt skrinan med brudpigorna.

Bild 5 och 6. Brudparet viges under pellen och brudgummen hissas.

Bild 7 och 8. Bröllopsmåltiden vid det trelängade bordet.

Bild 9 och 10. Bröllopsdansen — musikanterna spela slängpolskan.

Bild 11 och 12. Bruden dansar med präst och med brudgum.

Bild 13. Bruden hissas av kvinnorna.

ETT SÖRMLÄNSKT BONDBRÖLLOP

EN BILDSVIT FRÅN BERGSHAMMAR

av Sten Lundwall

Medan kyrkan av moraliska skäl motarbetade överdrifterna inom allmogens bröllopsceremonier, "hvaraf en präst hafver mycket besvär", såsom prosten Simming i Vingåker skriver i rubriken till sina anteckningar härom, och myndigheterna i upprepade förordningar sökte inskränka överflödet vid dessa festligheter, så fanns bland det rousseauanskt influerade herrskapsskiktet alltifrån 1700-talets senare del en klarare uppskattning av bondbröllopens antikvariska och måleriska värden. Den bildsvit, som genom tillmötesgående av ägaren, friherre Jan-Gabriel Sack, utlånats till Nordiska museet och varav några scener återgivits på föregående sidor, får ses mot bakgrunden av det etnografiska intresse inom den sörmländska herrgårdsmiljön, som senare på Sävstaholm under "den blinde excellensen" Bondes tid skulle nå sin höjdpunkt.

Bilderna äro laverade med tusch på handgjort papper i ark om 30 × 48 cm, stämplat Adrian Rogger, vilka klistrats samman till en fortlöpande svit, som i sin helhet mäter 30 × 935 cm. Av papperets sprickor framgår att den nuvarande uppfodringen på linneduk ej är ursprunglig. Möjligen är den samtida med den påskrift av sen 1800-talstyp, som gjorts med blyerts på linneomslaget till den hoprullade sviten: "Bondbröllop i Hanne-myra ritadt af Baron C. Ph. Sack omkring 1830".

Carl Philip Sack, som var född i Malmö 1784, utbildades till militär men tog redan 1802, sannolikt i samband med flyttningen till Bergshammar, avsked och levde framgent utan tjänst. Efter faderns död 1830 blev han såsom fideikommissarie inne-

havare av Bergshammar. Om hans deltagande i socknens angelägenheter kan nämnas att han 1843 av skolstyrelsen anmodades att till barnundervisningens ordnande uppgöra ritning till en skolbyggnad, och att han 1854 tillsammans med friherre Stjernstedt på Hesselbyholm skänkte en samling böcker att utgöra grunden till församlingens bibliotek. Till hans förströelser på Bergshammar hörde vargjakt, som bedrevs från herrgårdens fönster. Även båtresorna, som ett par gånger om året företogs mellan Näsbyholm och Uppsala med barnen, som gingo i skola där, ha levt kvar i familjetraditionen som ett avbrott i gårdsbestyren. Till dessa avbrott hörde också allmogens bröllop, som kunde följas på nära håll; i Fogdö brukade bröllops-sällskapen draga in på Bergshammars gårdsplan och dansa och trakteras av herrskapet.

De senare åren av sin långa levnad hade C. Ph. Sack godset utarrenderat åt äldste sonen och bodde själv i Mariefred, där han 1871 avled. Av hans konstnärliga produktion är vad man vet utom bröllopsskildringen endast en målning, föreställande en jakthund, bevarad. Då den del av samlingarna från Bergshammar, som kan tänkas ge närmare upplysningar om Carl Philip Sacks liv och verksamhet, fortfarande är evakuerad, är det möjligt att denna summariska kontur kan ytterligare ifyllas.

Vad man känner om bröllopfesterna i Fogdö socken, där Hannemyra by är belägen, är vid jämförelse med det rika materialet från Vingåker inte så mycket, men en ingående historik av Anders Billow om Fogdö kyrkas brudskrud (Fataburen 1917) och en av Bengt Hildebrand publicerad teckning, som Charlotte Mörner utfört av en bondbrud i bröllopsskrud (Fataburen 1913), ersätta i någon mån bristen på äldre skildringar som prostén Simmings och senare upptecknares från Vingåker eller kyrkoherdarna Lars Hallmans från Blacksta socken och Olof Strands (Neli Suecani) från Lerbo socken. I flera avseenden visar sig dessa senares framställning lärorik även för uppfattningen av den Sackska bildsviten, som i sin tur kompletterar materialet i de förstnämnda uppsatserna.

Blyertsanteckningens uppgift om 1830-talet såsom bildernas

tillkomsttid återgår troligen på en familjetradition, ehuru detta ej har kunnat verifieras, och har då ett värde, som endast starka skäl för en annan datering kan förringa. Några kommentarer härtill må dock göras. Dräktskicket speglar omväxlande 1700-talets slut och 1800-talets början, varvid emellertid allmogemodernas konservatism försvårar en fastare datering. Men framför allt är prästens peruk ej tänkbar 1830. Av prästerna i Fogdö socken under detta årtionde kan ingen ha burit en sådan koaffyr. Kyrkoherden P. A. Fogelström prästvigdes 1818 och hans båda komministrar 1802 och 1817. Sannolikt tillhörde peruken Fogelströms företrädare i ämbetet, prosten Jan Lars Hacksell, som var prästvigd 1779, då dessa peruker hörde till skruden. Hacksell avled 1825, varigenom en gräns framåt erhålles för bröllopet. En bakre gräns ger herrgårdskuskens mössa av tschakåtyp. Tschakån förekom som svenskt uniformsplagg från 1814. Mellan dessa data kan bröllopet alltså ha ägt rum. Enligt Sacks framställning bör prästen vara en 60 till 65 år gammal. Hacksell var född 1755; av dessa skäl verkar en datering av åtminstone verklighetsunderlaget till åren omkring 1820 troligare än påskriftens.

På en sockenstämma 1767 redogjorde kyrkoherden Anders Hammarin för allmogens bröllopsfirande i Fogdö, vid vilka tillfällen han flera resor varit närvarande utan att ha funnit något överflöd att erinra mot. Förbud ansågs emellertid böra utfärdas mot spelmännens vistande i bröllopsgården kvällen före vigseln. En sockenstämma 1793 kom med ytterligare inskränkningar och bestämde att bröllopen endast fingo firas under en dag, "dock att Släckt och Wänner samt långwäga anhörige ej förmentes till andra dagen qwarblifwa, hwarmed all tractering skulle upphöra, stadgandes tillika för ett sielfswäldigt öfwerträdande här af 2 Rdrs böter till Socknens fattiga". Detta förbud upprepades på en sockenstämma 1812, då uppmärksamhet fästes på vikten att inskränka "den längre tid, på hwilcken dylika högtider hit tills warit hållne, såsom ledande till wärkelig sparsamhet". Något mera beständigt inflytande på de veckolånga bröllopsfes-

terna fingo ej dessa förbud, då från långt senare tid mycket omfattande bröllopsfirande omtalas från Fogdö socken.

Sacks framställning skildrar emellertid ceremonielet under själva bröllopsdagen. Bildsviten är uppdelad i klart avgränsade scener, som var och en ger ett karakteristiskt moment i festligheternas gång. Scenerna kunna i förstone förefalla konstlöst uppräddade i tidsföljd, men röja vid närmare betraktande en vilja till mera avsiktlig komposition, då flyglarnas bilder grupperats med inriktning på framställningens mittparti och dess återgivande av ceremonielets höjdpunkter: vigselakten och bröllopsmåltiden. Här har konstnären gjort sig skyldig till en omkastning och låtit måltiden föregå vigselakten. En förmodan att omkastningen uppstått vid pappersarkens senare uppfodring på väv har vid granskning av skarvarnas sammanhang ej funnit stöd.

Bildsvitens högra parti skildrar färden till vigselrummet. Brudgummen rider i spetsen, omgiven av två män, av vilka den till höger är prästen med peruk, långrock och ytterbyxor, knäppa i sidorna, bild 2. Brudgummen har friserat hår, blommor i skjortan, sabel och sporrar. Efter honom komma karlarna, ridande parvis efter varandra. Hästarnas svansar äro i allmänhet uppbundna eller hängande med knut. Karlarna äro inte alla goda ryttare. En har fallit ur sadeln och illustrerar ett par drastiska rader ur Neli Suecani:

"Men när han sitter som bäst och således kroppen moverar,
slår han sig klatt i en puss så leret i högdene durar."

Efter karlarna rida spelmännen, två fioler och en klarinett, bild 1, närmast före kaleschen, liksom kusken väl lånad från Bergshammar, med bruden och hennes kvinnfolk, bild 3. Bruden har håret uppkammat över en valk. Brudkronan garneras av pappersblommor, som instuckits i håret. Stora örhängen och ett dubbelradigt halsband komplettera hennes utstyrsel. På de följande scenerna syns bättre den svarta klänningen med högt liv och djup urringning samt armbåglånga ärmar med engageranter. Vid sidan av bruden sitter brudsätan, som klätt henne,

och mitt emot en liten gumma med vasst ansikte, som känns igen i det följande och väl är brudens mor. Båda ha halskläden och bindmössor. Bakpå kaleschen står en liten lakej och efter vagnen galoppera de båda hovriddarna, även de såsom brudgummen bärande sabel och sporrar. Förspänd med parhästar följer en skrinna med fyra brudpigor, bild 4. Den femte kommer efteråt i en kärra, körd av en bonde med piskan i vädret. Även brudpigorna ha pappersblommor och esprier i håret. Härmed har bröllopföljet dragit förbi.

Vigseln har avbildats utan närmare angivande av rummet, bild 5. Prästen, med glasögonen fästa över peruken, läser ur handboken för det under pällen knäböjande brudparet. Pällen uppbäres av hovriddarna jämte två brudpigor. Bröllopföljet har utökats med några bondkvinnor, och en tydligen förnämre dam, iförd turban med esprier. Spelmännen äro inte närvarande.

Måltiden försiggår vid ett långbord med ett mindre bord vid vardera änden, bild 7. I denna hästskoform är brudfolket placerat bredvid prästen och har på bilden rest sig för att besvara dennes skål. Närmast bruden sitter brudsätan och brudens mor och ytterst samt vid sidobordet ännu några kvinnor, glest placerade jämfört med trängseln på karlarnas sida, bild 8. En av karlarna har här inte fått rum utan satt sig ytterst vid kvinnornas bord, där en bröllopstjänare just bjuder omkring någon anrättning till en låt från spelmännen. På borden stå fat i myckenhet, och man urskiljer krus, strålaflaskor, bägare och dryckesbollar. På karlarnas sida är drickandet i full gång. I hästskons insida sitta tärnorna uppsträckta inför prästen.

Bildsvitens vänstra del återger danserna efter måltiden. De olika scenerna få följas från vänster till höger in mot bildytans mitt. Efter måltiden har rummet röjts av; men ett av småbordet har lämnats kvar i ena hörnet, där spelmännen och gubbarna sitta, bild 9. Detta bord benämndes gubbordet. Neli Suecani säger härom:

"Brännvin och öl nu ej får glömmas bort, ty det görer Smällen Somliga här sitta quar; med supen och mat sig förlusta, Tända de rökande piporna an, och prata och rusta."

Här intill har prästen fattat brudens händer i en slängpolska. Första dansen tillhörde alltid prästen:

"Slängpolska dansen nu strax skall vår Präst med Brudene börja Sedan hon måste med Brudgum och släkt, kring Brudstugan smörja",

heter det i Neli Suecani, och tätt inpå synas också brud och brudgum dansande i simultan succession med föregående moment, bild 11 och 12. "Det kan gå an", skriver Hallman, "att vara inne så länge dessa första dantzar gå så makeligen för sig; men sedan de många par om par komma op på golfwet, försättja de snart dammet i taket. Den dantzar bäst, som mest springer och hårdast stampar", bild 9 och 10.

De båda sista scenerna visa hur karlarna slå en ring kring brudgummen och hissa honom, bild 6, samt hur kvinnorna hissa bruden under ivrigt gestikulerande, bild 13 och 14. De strider under denna ceremoni, som gällde brudfolkets avsked till sin gamla krets och upptagandet i de giftas lag, ha i dessa bilder en fridsammare form, och den ursprungliga dragkampen har ersatts av en mindre aggressiv hyllning av bildsvitens båda huvudpersoner.

Källor:

Bouppteckning efter friherre Carl Philip Sack, Riksarkivet.

Fogdö sockenstämmoprotokoll, C:2, Landsarkivet, Uppsala.

1834—88, Pastorsämbetets arkiv, Fogdö.

Muntliga meddelanden av friherrinnan Stina Sack, Stockholm.

Lars Hallman, Blacksta och Wassbro socknar 1748 och 1759, utg. av Sigurd Wallin.

Neli Suecani, Ett bröllopsbesvär från 1700-talet, utg. av Per Wieselgren.

K. A. Hagström, Strengnäs stifts herdaminne.